

Justinianus. Keizer, Soldaat, Heilige. Amsterdam

Robert Duthoy

Vraagt men op goed geluk aan iemand naar de namen van Byzantijnse keizers die hij kent, dan is de kans groot dat een antwoord uitblijft. Alleen bij historisch geïnteresseerden is er een kans dat men geen bot vangt en dat er een naam valt. En dit zal dan hoogstwaarschijnlijk deze zijn van Justinianus want dit is wel de enige Byzantijnse keizer zijn die ook buiten de kring van de vakspecialisten enige bekendheid geniet. Deze bekendheid heeft hij voornamelijk te danken aan twee realisaties die eeuwenlang een grote impact hebben gehad en voor een deel nog hebben ook buiten de Byzantijnse wereld. Vooreerst is daar de Hagia Sophia die op zijn initiatief werd gebouwd en waarvan de hedendaagse bezoeker van Istanboel nog altijd, haast anderhalf millennium na de bouw ervan, de overweldigende pracht kan bewonderen. Toen de bouw ervan was voltooid was de Hagia Sophia het grootste kerkgebouw ter wereld en het zou dat blijven tot in de zestiende eeuw toen in Rome de nieuwe Sint-Pietersbasiliek verrees. Het is evenwel niet alleen omwille van de indrukwekkende omvang en de -voor zover bewaard gebleven - schitterende mozaïeken dat de Hagia Sophia belangrijk is. Ze is het nog meer omwille van het gedurfde concept en origineel bouwplan. Dit concept en bouwplan zouden later door de Ottomaanse sultans worden gekopieerd voor hun moskeeën en voortleven in de typisch Ottomaanse moskeeën. De tweede realisatie met een duurzame impact buiten de Byzantijnse wereld is zijn initiatief om orde te brengen in het Romeinse Recht. Hij gaf opdracht om een leerboek Romeins Recht te redigeren dat niet alleen eeuwenlang ook in het Westen in gebruik was als leerboek aan de universiteiten en rechtsscholen maar verder ook de structuur van de leerboeken Recht in het algemeen heeft bepaald. Bovendien werd in Europa en overal waar het Europese invloed zich liet gelden (behalve waar het Engelse recht van toepassing was) het juridisch onderricht georganiseerd in overeenstemming met de structuur van dit leerboek dat een onderscheid maakte tussen Personenrecht, Zakenrecht en Verbintenissenrecht. Ook van een tweede initiatief op het gebied van het Romeins Recht is de invloed nauwelijks te overschatten. Zijn opdracht om een compilatie samen te stellen van de geschriften van de Romeinse juristen heeft gedurende eeuwen het juridisch denken in de Europese cultuur bepaald. Alleen al voor deze twee realisaties verdient Justinianus (keizer van 527 tot 565) een prominente plaats in de galerij van de belangrijkste historische figuren uit de wereldgeschiedenis. En dan blijft nog onvermeld dat hij er (tijdelijk) in slaagde een groot deel van het ter ziele gegane Westromeinse Rijk terecupereren door de herovering van Noord Afrika, delen van het Iberische Schiereiland en Gallië en vooral van het kernland Italië zodat de Middellandse zee opnieuw een mare nostrum of mare internum was geworden.

Redenen te over voor iedere historisch geïnteresseerde om wat meer belangstelling dan gebruikelijk is in het geschiedenisonderricht op te brengen voor Justinianus. Daarom is deze biografie van Peter Sarris bijzonder welkom. Peter Sarris, auteur van een indrukwekkende reeks erudiete studies over Justinianus en de internationaal gerenommeerde autoriteit op dit gebied, richt zich -naar eigen

zeggen- met dit boek niet tot zijn collega-wetenschappers maar tot het grote publiek. Hij is er immers van overtuigd dat de wereld -en om te beginnen de historisch geïnteresseerden- er belang bij hebben meer over Justinianus en zijn tijd te kennen. En daarbij wil hij aantonen dat Justinianus ondanks de vele eeuwen die ons van hem scheiden, een tijdgenoot van ons is. De kwalificatie 'tijdgenoot van ons' mag dan wellicht wat overtrokken zijn, het is een feit dat -zoals Sarris in zijn biografie overduidelijk aantoon- veel van de problemen waarmee Justinianus werd geconfronteerd heel wat overeenkomsten vertonen met hedendaagse omstandigheden zoals o.m. een nefaste klimaatontwikkeling en een pandemie die het hele rijk teisterde en waaraan volgens Procopius (tijdgenoot en historicus) tijdens de drie maanden waarop de epidemie op haar hoogtepunt was alleen al in de hoofdstad Constantinopel vijf- tot tienduizend mensen per dag stierven.

Het boek telt - de korte inleiding en de al even beknopte epiloog buiten beschouwing gelaten- zeventien hoofdstukken, ondergebracht in vier delen met respectievelijk als titel: I. De weg naar de top; II. Een turbulente start; III. Groter en sterker; IV. Eindspel. Daarin wordt met een overvloed aan details maar toch overzichtelijk ingegaan op alle aspecten, zowel van de persoonlijkheid en karakter van Justinianus als van diens regeringsperiode. Daarbij komen de lichtzijden evengoed als schaduwkanten uitvoerig aan bod. Ook aan de belangrijkste tijdgenoten, naaste medewerkers en tegenstanders, wordt de nodige aandacht besteed.

Vanzelfsprekend wordt daarbij een belangrijke plaats voorbehouden aan keizerin Theodora, die een grote invloed op haar echtgenoot had en zijn naaste medewerkster was. Zo is deze biografie terzelfdertijd een politieke, militaire, religieuze, sociale, economische, financiële en culturele geschiedenis van het Byzantijnse rijk tijdens het bewind van Justinianus geworden.

Zoals van een gerenommeerd specialist als Peter Sarris kan verwacht worden is het betoog wetenschappelijk stevig onderbouwd. Maar deze accuratesse belet nooit en nergens dat het boek heel vlot leest, zelfs wanneer het gaat over de ingewikkelde theologische disputen waarmee Justinianus zich voortdurend bemoeide en die voor niet theologisch geschoolde lezers een moeilijk te verorberen hap vormen. Het is vanzelfsprekend onbegonnen werk en het zou overigens buiten het bestek van een boekbespreking vallen ook een maar summier samenvatting te geven die recht doet aan de rijke inhoud van deze biografie. Stippen we enkel aan dat Sarris een overtuigend en genuanceerd beeld schetst van de workalcoholic die Justinianus was. In zijn regeringsperiode onderscheidt hij twee periodes met het jaar 542 als kantelmoment. De auteur wijst erop dat, was Justinianus in dat jaar gestorven nadat hij vijftien jaar aan het bewind was geweest, hij de geschiedenis zou zijn ingegaan als een krachtig en succesvol keizer die juridisch de zaken op orde had gesteld, vernieuwingen had doorgevoerd en de bestuursstructuur van het rijk drastisch had herzien. In hoog tempo waren Noord-Afrika en Italië heroverd, net als ten tijde van de bloei van het Romeinse Rijk strekte zijn rijk zich weer uit van de straat van Gibraltar tot voorbij de Eufraat en was de Middellandse Zee opnieuw een mare internum van het rijk geworden. Maar vanaf 542 en zeker na het overlijden in 548 van keizerin Theodora, die al die tijd zijn naaste medewerker was geweest, keerde het tij. Een financiële crisis, de

pest, militaire problemen in het westen, vijandelijke invallen op de Balkan en in het oosten leidden ertoe dat de algehele situatie hem dreigde uit de handen te glippen. Bovendien begon de publieke opinie in Constantinopel zich tegen hem te keren en in 549 werd zelfs een complot om hem te vermoorden ontdekt. De vele uitgaven voor de verfraaiing van Constantinopel en zijn militaire expedities hadden de staatskas leeggemaakt en zijn opvolger Justinus II beweerde dat Justinianus de regering naar de rand van het faillissement had geduwd en vermeldt in een van zijn eerste wetten letterlijk dat 'de schatkist beladen is met torenhoge schulden en binnenkort geheel leeg zal zijn'. En zo eindigde de regering van Justinianus in mineur met gekonkel aan het hof en militaire muiterijen. In 562 werd in de hoogste kringen zelfs een nieuw complot beraamd om hem te vermoorden. Maar dit mag ons niet blind maken voor de verdiensten van Justinianus. Sarris vat ze als volgt samen (blz. 352): 'Wat Justinianus bijzonder maakt waren de inzet en de doortastendheid waarmee hij te werk ging geholpen door uitstekende adviseurs. Bovendien regeerde hij in zijn meer actieve periode in feite samen met de onstuitbare Theodora die niet alleen zijn steun en toeverlaat was maar de koers mede bepaalde. Hoe dan ook is zijn juridische en theologische nalatenschap veel belangrijker gebleken dan zijn militaire prestaties. Hij heeft de aanzet gegeven tot de laatste (en mogelijks de grootste) opleving van het Romeins juridisch denken. Zijn briljante samenvatting van duizend jaar jurisprudentie heeft de vorm bepaald waarin het Romeins Recht zou voortleven, niet alleen binnen het rijk maar ook ver daarbuiten. Daarnaast heeft hij een cruciale bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de christelijke theologie, zorgde voor meer diepgang en nuance in het geloof en gaf de christelijke orthodoxie de vorm waarin ze de middeleeuwen in zou gaan in oost en west. Hij liet zijn bouwmeesters een kerk neerzetten die eeuwenlang de allergrootste bleef en die de architectuur blijvend zou beïnvloeden. Bovendien is zijn bewind de inspiratiebron geweest voor literatuur die tot het beste behoort wat ooit in het Grieks is geschreven.'

Het zal inmiddels duidelijk zijn dat dit fraai geïllustreerde boek een aanrader is voor iedereen met een minimum aan historische belangstelling. Het biedt niet alleen een unieke kans om in een Nederlandstalig werk -voor wie niet opziet tegen de lectuur van een Frans boek kan ik ook verwijzen naar Justinien, Le rêve d'un empire chrétien universel van de grote Franse specialist Pierre Maraval - kennis te maken met een eersterangs figuur uit de wereldgeschiedenis, maar ook met de Byzantijnse wereld en geschiedenis in de zesde eeuw.

Peter Sarris (2024). Justinianus. Keizer, Soldaat, Heilige. Amsterdam. Athenaeum 2024. 444 blz. 34,99 euro.